دەروونشیکاری وەك لقێکی زاڵی ناو دەروونناسی، لەوە دەرچووە کە بلکێنرێت بە دەروونناسییەوە. لانیکەم لەدوای نوێگەرییەکانی ژاك لاکان کە زمانناسیی هێنایە ناو دەروونشیکارییەوە و گۆڕانی بەسەر ئەو پێناسەیەی دەرووندا هێنا کە گوایا "دەروون لە ناوەوەیە". ئەوە دەروونناسیی کلاسیکییە کە پێی وایە دەروون لەناوەوەیە و وەك سندووقێکی داخراو هەڵگری هەستە ئینسانییەکانە. لاکان ئەوەی پیشاندابن کە زمان تەنیا ئامرازێك نیە بۆ ئاشکراکردنی ماهیەتی پاڵنەرە نەستییەکان، بەڵکو بەپێچەوانەوە لەو بڕوایەدایە کە نەست وەکو زمان ڕسکاوە و هەڵتۆقیوە(داڤید شێرمەن). واتە نەست خاوەنی ڕێزمان و ڕێسای تایبەت بە خۆیەتی و دەتوانێت خۆی مانیفێست بکات و بونیاد و لۆژیکی تایبەت بەخۆی بکێشێت. دەروونی مرۆڤ لە کردار و پراکتیکەکانیدا وێنەی خۆی دەکێشێت و تەنانەت ئەو کاتەشی کە لادان و هەڵچوون و دەرچوون ڕوودەدات، ئەوا بەهۆی دووبارەبوونەوەوە ئەم هەڵچوون و دەرچوونانە دەبنە ڕێسا و دیسان بەرهەمدێنەوە. بۆیە دەروونشیکاری دەتوانێت پێمان بڵێت ئەم هەمووە دیاردە ڕەگەزپەرستی و توندوتیژی و ئارەزووە پاتۆلۆژییە بۆ کاڵا و مۆدە و وێنە لەکوێوە دێت، ئیدی لەوە گەڕێ ئێستا فەزای مەجازی، جۆرێك لە واقیعی دروستکردووە کە خاڵییە لە واقیع، وەکچۆن بیرەیەك هەیە خاڵییە لە کحول. دەروونشیکاری دەتوانێت بەرچاوڕوونیمان بداتێ کە ئەم ناوکە مەترسیدار و ڕەقەی ناو دیاردەکانی ئەمڕۆ بۆچی نەماون.

زۆرجار وادەردەکەوێت کە ژیان بەپێی لۆژیکی دەروونشیکاری دەڕوات بەڕێوە. ڕۆژانە ئەو فاکت و نموونانە دەبینین کە ڕێساکانی دەروونشیکاری دەسەلمێنن: تەنگژەی دەروونی، ئیرەیی، قورسایی فەنتازیا لە ژیانی سوبێکتدا، هەڵبەزودابەزی لیبیدۆ و ئابووریی دەروونی، هتد. گەرچی فرۆید لە جێیەکدا پێی وایە تیۆری مارکسیزم شتێك لە سرووشتی مرۆڤ ناگۆڕێت، بەڵام دەتوانین بەرگری لەو تێزە بکەین کە لانیکەم تیۆری مارکسیزم دەتوانێت بەشێك لە تەنگژە دەروونییەکانی ژیانی سوبێکت کەم بکاتەوە و ڕێکی بخات. بەشێك لەو پێکدادان و بەخیلییە کۆمەڵایەتییە نەرم بکاتەوە کە باڵانسی کۆمەڵایەتی تێکدەدات. تەنانەت بەر لە ڕەخسانی سۆسیالیزمیش، بیرۆکەی شۆڕش و جووڵانەوە سیاسییەکان دەتوانن جۆرێك لە گەرموگوڕی ببەخشنەوە بە ڕیزەکانی خەڵك و لەو ڕیتم و خەمۆکییە دەربچن کە سیستەمەکە بۆی دروستکردوون. سیستەمەکان تا ئێستا لە مێژوودا، لە بەردەوامیی خۆیاندا بارێکی قورس و نەگۆڕیان بەسەر مرۆڤەکاندا سەپاندووە و ئەمەش دەرهاویشتەی ڕۆحی و سایکۆلۆژییان لێکەوتۆتەوە و باجی زۆری بەدواوەوە بووە. بۆیە بیرۆکەی گۆڕان و تێپەڕاندن، گەرچی بۆ نوخبەیەك مایەی زیان و عەزاب بووە، کەچی بۆ زۆرینەیەکی کۆمەڵایەتی خاڵی نەبووە لە نوێبوونەوەی دەروونی و کەمبوونەوەی ناعەدالەتی کە پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆی بەسەر شوناسی سایکۆلۆژیی مرۆڤەوە هەیە. گەر تەنانەت عەدالەتێکی دەمودەستیش دروست نەکات، ئەوا جۆرێك لە عەدالەتی پێچەوانە دروستدەکات کە ڕەنگە بتوانین ناوی بنێین «عەدالەتی نەرێنی». ئەو عەدالەتەی کە گەر خەڵك لە هەبوونی سامان و شتەکانی تریشدا یەکسان نەبن، ئەوا لانیکەم لە نەبوونی سامانداا یەکسانن. هەموان لە نوقسانیدا هاوبەشن و لەژێر باری ئەو توندوتیژییە شاراوەیە پاکدەبنەوە کە هەبوونی زۆروزەبەندی سامان دروستیکردووە و

لەئەنجامیشدا زۆرینەیەکی لێ بێبەشن. دەروونشیکاری بەوریاییەوە مامەڵە لەگەڵ ئەم پرسەدا دەکات. هەر بۆیەشە بەپێی ژیژەك، ئەمرۆ دەروونشیکاری گوتارێکی ڕادیکاڵە دژ بەو دەستبلاوی و چێژپەرستییەی کە سوپەرئیگۆی پۆستمۆدێرن درووستیکردووە و بە چەندین شێواز و کەناڵدا پێت دەڵێت: چێژ وەربگرە. دەروونشیکاری لەو ڕاستییە تێدەگات کە چێژوەرگرتن هێندە ساناا نیە و پێویستی بە جۆرێك لە هاوسەنگیی کۆمەڵایەتییە. نەخوازەڵا لەمرۆدا کە جیهان لەوە نزیك بۆتەوە ببێتە یەك کۆمەڵگا، ئەویش کۆمەڵگایەك کە نایەکسانییەکانی زەق و زۆپن و ململانێی چێژ و پێکدادانی فەنتازیاکانی درووستکردووە. گەرچی دەروونشیکاری وەك تیۆری نوقسانی دەردەکەوێت و سوبێکت وەك بکەرێکی نوقسان پیشاندەدات، بەڵام ئەم نوقسانییە خۆی جۆرێکە لە بەرەکەت. بۆیە هەڵپەکردن بۆ هەبوونە و سامان و دەسەڵات و چێژی زیادەڕۆ، لەگەڵ کرۆکی سوبێکتدا نایەتەوە کە نوقسانییە. پێگە ڕەمزی و سیمبوڵییەکانی مرۆڤ، شتێکی جەوهەری و هەمیشەیی نین و لەناواخندا نوقسانییەکن و لە هەر چرکەیەکدا ئەگەری هەیە سوبێکتێك یان سەرۆکێك بخەسێت و دەربکەوێت لە هەموومان ڕووت و قووتتر و نوقسانترە.

ئەمرۆ دەروونناسی لانیکەم لە دوو ئاستدا نائومێدی بۆ ئەو کەسانە درووستدەکات کە خوازیاری گۆڕانی ڕادیکاڵن. یەکەم، کلینیکە دەروونییەکان گوناه و کێشەکانی مرۆڤ دەخەنەوە ئەستۆی خۆی و بە کۆمەڵێك ڕێگەچارەی ناڕیشەیی بەرپێی دەکەن و کۆمەڵێك ئامۆژگاریی دەدەنێ کە کۆی سیستەمەکە ناخاتە بەردەم مەترسی. لەبری ئەوەی کۆی هۆکارەکان پێکەوە بخوێنێتەوە و سیستەمەکە تاوانبار بکات، پنتێك وەردەگرێت و سیستەم بێبەری دەکات لە کێشەکانی. دەروونشیکاری دەتوانێت ئەم ناتەواوییە شەخسییانە وەك سەمپتۆم و نیشانەی نەخۆشیی سیستەمەکە بخوێنێتەوە و بیانبەستێتەوە بە کۆی سیستەمەکەوە. سیستەمیش لە دەیان ڕووکاری سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابوری و دینی پێکدێت و ئەم ڕووکارانە یەکتری بەرهەمدێننەوە و سیاسەتیش دەتوانێت ڕۆڵی گرنگ لە ڕێکخستنیاندا ببینێت. دووەمیش، لەئاستی نوسراو و تیۆرییدا، دەروونناسی لە دین نزیك بۆتەوە. هەردووکیان ئیشیان بۆتە کۆمەڵێك موژدە و ئامۆژگاری و تەمێکردن. چ ئەوەی واعیز و مەلایەك ڕێنماییت بکات بۆ بەهەشت، چ ئەوەی کتێبێکی دەروونناسی ڕێنماییت بکات بۆ بەهەشتی خێزان و بەهەشتی کار و بەهەشتی سوپەرمارکێت و بەهەشتی مەتبەخ و دوورکەوتنەوە لە دۆزەخی خەمۆکی و بێکاری و بێهاوڕێیەتی. لە کوردستان و لەدوای ساڵانی دووهەزارەوە، لێشاوێك لەم ئەدەبیاتە پۆپۆلیستییە چاپدەکرێت. بە ڕوویەکی تریشدا، عیرفانێکی نوێ هەیە کە خۆراکی خۆی لەم جۆرە دەروونناسییەوە وەردەگرێت و خەڵك بەرەو "لەدایکبوونەوە" هاندەدات! لەڕاستیدا ئەمانە لەدایکبوونەوە نین و لەدایکبوونەوەی ڕاستەقینە جۆرێك لە تەنگژە و مردنی تیایە و ڕەنگە سوبێکت سەرنەهێنێتە دواوە، وەك ئەوەی لە "ئەکت و کردە"دا هەیە لە دەروونشیکاریی لاکاندا. لەدایکبوونەوە ئەوە نیە چیرۆکێکی شەخسی و بێمەترسی ئەزموون بکەیت، بەڵکو ئەوەیە سوبێکتێکی دەستەجەمعی لەدایك ببێتەوە و ئاسۆ کۆمەڵایەتییەکان لەبنەوە ڕا بگۆڕێن. بە دەربڕینێکی تر، گەر دەروونناسی بوویێتە وەعز و مزگێنی، ئەوا دەروونشیکاری ڕووبەڕووی حەقیقەتە تاڵەکەی خۆتت دەکاتەوە.

ئەمرۆ دەروونشیکاری توانیویەتی ڕەهەندی سیاسیی خۆی بپارێزێت و سەرچاوە بێت بۆ کۆمەڵێك تیۆریستی گرنگی وەك هێربەرت مارکۆزە، سلاڤۆی

ژیژەك، فریدریك جیمسن، جۆدێت باتلەر، میلادن دۆلار، ئەریك سانتنەر، هتد. کتێبگەلی وەك *نەستی سیاسی*، ئیرۆس و شارستانیەت، *ئۆبێکتی باڵای ئایدۆلۆژیاش* شایەتی ئەمەن. دەروونشیکاری دەتوانێت میکانیزمەکانی ئیشکردنی سیستەم بدۆزێتەوە و پچڕان و قرتاندنیش پێشنیاربکات و لە خراپترین حاڵەتیشدا ڕاپەرینەکان دەتوانن ڕۆڵی تراومای دەروونی بگێڕن لە مێژوودا.

کەلتوری ئێمەش، لە زۆر ئاستدا پێویستی بەو ئاوەژووکردنەوە دەروونشیکارییە هەیە. زۆر ڕایەڵ و قەناعەتی دووروودرێژ و مێژوویی هەن، کە ڕێیان خۆش کردووە بۆ ئەوەی سیستەمی سیاسی وەك خۆی بمێنێتەوە. دەروونشیکاری دەتوانێت لەو ڕووەوە سوبێکت بەئاگا بێنێتەوە کە کەلتور هەمیشە پاڵپشتی سیاسەتە کۆنەپارێز و باوکپەرستەکان بووە، دەروونشیکاری دەتوانێت ئایدیای کوشتنی باوکەکان پێشنیاربکات.

گەر لە مارکسیزمدا پاڵپشتی لە ماتریاڵیزمی مێژوویی وماتریاڵیزمی دیالەکتیکی دەکرێت، ئەوا دەتوانین لە دەروونشیکاریدا باس لە "ماتریاڵیزمی دال" بکەین. ئەو ماتریاڵیزمەی کە ڕێوڕەسم و بۆنە کۆمەڵایەتی و کەلتورییەکانی مرۆڤ دەگەڕێنێتەوە بۆ کۆمەڵێك دال و ڕەمز و ماتریاڵیتەی مێژوویی کە قابیلی جیگۆڕکێ و هەڵوەشاندنەوە و بنیاتنانەوەن. لەم جۆرە ماتریاڵیزمەدا چیدی «دال» سەروەرە و «مەدلول» پاشەکشێ دەکات و ئەمەش زەبرێکی گورچکبڕە لە نەریتە دینی و میتافیزیکی و مەعنەوییەکان. مەدلول پێداگرتنە لەسەر مانا و مەعنا، مەعنەویەتییش وەك وشە هاوڕیشەیە لەگەڵ مەعنا(مەدلول)دا. لێرەوە ئەو پەیوەندییە موحافیزکارەی کە لەنێوان دال و مەدلولەکاندا هەن قابیلی دەسکارین و دەتوانین دال و مەدلولی نوێ و تازە داتاشین.

ڕەنگە دواجار تۆنێکی غەمگین هەبێت و وازمان لێنەهێنێت، بەڵام بیانووش نیە بۆ ئەوەی لێگەڕێین شتەکان بەو جۆرە بگوزەرێن کە هەن: ئەو ساتانەی کە سۆسیالیزمیش بێنەدی و ململانێی چینایەتی لەناوبچێت، ئەوا ململانێی ئیرۆس و تاناتۆس، ململانێی غەریزەی ژیان و مردن هەر دەمێنن.(**وەرگێڕ**)

پەیوەندیی نێوان مارکسیزم و دەروونناسی/دەروونشیکاری

مایکڵ بلیگ

و. وەلید عومەر

١) دەروونناسی (psychology)

قسەکانی مارکس و ئەنگڵس دەربارەی دەروونناسی و لێکۆڵینەوەی ئاگایی و هۆشیاریی[1] مرۆڤ، بەشێك لە ڕەخنە گشتییەکەیان پێکدێنێت بۆسەر ئایدیاڵیزم و بەرگرییان لە ماتریاڵیزم. لە کتێبی ***ئایدۆلۆژیای ئەڵمانی***دا پێیانوایە ئەو شێوەیەی کە خەڵك بیردەکەنەوە و هەست دەردەبڕن، پێویستە لە ڕوانگەیەکی ماتریاڵیستییەوە کۆمەڵگا بخرێتە بەر تەفسیر و توێژینەوە، چونکە «ئەوە ئاگایی نیە کە خەسڵەت دەبەخشێتە ژیان، بەڵکو ئەوە ژیانە خەسڵەت دەبەخشێتە ئاگایی»(vol 1, pt 1, A). ئەم

---

1 . consciousness

بۆچوونە، ئەو گریمانەیە دێنێتەوە کە مرۆڤ سرووشتێکی سایکۆلۆژیی گۆڕاوی هەیە، و مادام کۆمەڵگا لە گەشە و گۆڕاندایە، ئیدی شێوازی نوێی ئاگاییش سەرهەڵدەدات. هەر بۆیە مارکس لە ***دەستوسە ئابوری و فەلسەفییەکان***دا دەڵێت «مێژووی پیشەسازی» بریتییە لە «کتێبی کراوەی هێز و وزە زاتییەکانی مرۆڤ و دەروونناسیی درککراوی ئەو مرۆڤەی کە هەیە»، بەو جۆرەش درێژەی پێدەدات کە هەر دەروونناسییەك گەشەی مێژوویی پیشەسازی پشتگوێبخات ئەوا «ناتوانێت ببێتە زانستێکی ڕاستەقینە و گشتگیر و واقیعی»(دەستنوسی سێیەم).

ڕەخنەکردنی دەروونناسیی ئایدیاڵیستی، پێویستی بە پەلامارادانی چەمکە میتافیزیکییەکانی ئاگاییە وەك شتێکی نازانستی. ئەنگلس جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە دۆخە زەینییەکان، ڕیشەیەکی مادی و ماتریاڵییان دەچێتەوە سەر فیسۆلۆژی. بۆنموونە، پێیوایە «ئێمە هەروا بەسادەیی ناتوانین لەو ڕاستییە هەڵبێین هەر شتێك کە مرۆڤ بەرەو کارێك دەجوڵێنێت ئەوا پێویستە ڕێگەکەی خۆی لە مێشکدا بدۆزێتەوە» و بەم جۆرە کاریگەرییەکانی دونیای دەرەوە لەسەر مرۆڤ خۆی لەڕێگەی مێشکییەوە دەردەخات و لە شێوەی هەست، هزر، پاڵنەر و داواکاریدا ڕەنگدەدەنەوە(Ludwig feurbach, ch. 2).

لینینیش لە ڕەخنەکانی خۆیدا بۆسەر فەلسەفەی ئایدیاڵیستی، هەمان ناواخنی دەروونناسانەی خستەوە بەرباس. بەپێی بۆچوونی لینین«دەروونناسیی زانستی، هەموو ئەو تیۆرە فەلسەفییانە ڕەتدەکاتەوە کە دەربارەی ڕۆحن و ئاوڕ لە خوێندنەوەی ڕاستەوخۆی بونیادی مادیی دیاردە دەروونییەکان(پرۆسە عەسەبییەکان) دەداتەوە»[٢]. لینین لە کتێبی ***ماتریاڵیزم و ئیمپریکریتیزم***دا(کە لە ساڵی ١٩٠٨دا نوسرا و بڕیاربوو کاریگەرییەکی گەورە بخاتەسەر ڕەوتی پەرەسەندنی دەروونناسی لە یەکێتیی سۆڤیەتدا)، بەتایبەت هێرشیکردە سەر ولیام ونت، کە بە یەکێك لە دامەزرێنەرە سەرەکییەکانی دەروونناسیی ئەزموونی دادەنرا لە ئەڵمانیا، و بەوە تۆمەتباری دەکرد کە شوێنکەوتەی «هەڵوێستێکی ئایدیاڵیستیی تێکەڵوپێکەڵە». لینین لە باسی درککردنی هەستەکیدا(perception)دا، پێیوابوو ئەو هەستانەی وەریدەگرین ڕەنگدانەوەی دونیای دەرەوەن و پێشنیاری ئەوەی کرد پێویستە دەروونناسان ئەم پرۆسەیە بە زمانێکی تەواو فیزیایی باسبکەن: «پێویستە...بەسادەیی بڵێین ڕەنگ بەرهەمی چالاکیی ئۆبێکتێکی فیزیاییە لە تۆڕی چاودا».

لە ساڵانی پاش شۆڕشدا، تیۆریستە دیارەکانی ڕوسیا پەرەپێدانی ئەو دەروونناسییە ئەزموونییان بە پێویست زانی کە لەسەر پرەنسیپە مارکسییەکان ڕۆنراوە. لەو کاتانەدا ژمارەیەك قوتابخانەی جیاجیا لە ڕوسیادا هەبوون، بەڵام کاتێك لە ساڵی ١٩٢١ لینین حوکمێکی واژۆ کرد کە بەهۆیەوە ئیمتیازێکی تایبەتی

[٢]. بە پێویستمان نەزانی هەموو ئەو سەرچاوانە بنوسین کە ئەم دەق و کۆتەیشنانەی لێوە وەرگیراوە، چونکە کۆی سەرچاوەکان لە پاشکۆی ئەو کتێبەدا نوسراونەتەوە کە ئەم دوو تەوەرەمان لێوە وەرگێڕاوە و دەقێکی بچوکی وەهاش زێدە قەرەباڵغ دەکات- و

دەبەخشییە ئای. پی. پافلۆڤ، ئیدی نەخشە و سەرمەشقێك بۆ داهاتوو دارێژرا. لە سەرتاپای سەردەمی ستالینیدا، دەروونناسیی پافلۆڤی لەسەر حیسابی تیۆرەکانی تر گەشە و هاندانی بەخۆیەوە بینی و ئەو کاتەشی گەیشتە لوتکە کە لە ساڵی ١٩٥٠دا ڕاگەیەنرا پافلۆڤیزم تاکە دیدگای دەروونناسانەی قبوڵکراوە بۆ مارکسیزم/لینینیزم.

پافلۆڤ[٣](١٨٥٠-١٩٣٦)، لەسەر بنەمای ڕەنگدانەوە و پرۆسە دەروونناسییەکان لە ڕەفتاری کۆڵییەوە. بەناوبانگترین کاری کە بەر لە شۆڕش گەیشتە ئەنجام، دەریخستووە دەتوانین کاردانەوەی سرووشتیی(ڕەنگدانەوەی بێمەرجانە)ـی سەگەکان لە دەردانی لیکدا لەکاتی پێدانی خواردندا بگشتێنین(کە دەبێتە ڕەنگدانەوەی مەرجی)، ئەویش بەجۆرێك کە ئەگەر بەر لەمە و بۆ چەند جارێك زەنگ و خواردن پێکەوە هێنرابێتن ئەوا [لەمەودوا بەبەردەوامی] سەگەکان لەکاتی زەنگلێداندا لیك دەردەدەن. پافلۆڤ بەکارهێنانی چەمکە زەینییەکانی وەك(بیرکردنەوە، هەستکردن، پێشدانەوە و پێشبینیکردن...)ـی لە تاقیگەکەی خۆی وەدەرنا، و هەوڵیدا هۆشیاری و ئاگایی مرۆڤ لەسەر بنەمای ڕەنگدانەوە مەرجدار و بێمەرجەکان تەفسیربکات.

ئەو لە بەرژەوەندیی ئەم دووانە بۆ یەکتر ئەرگۆمێنتی دەهێنایەوە: «بنیاتنانی دیاردەی چالاکییە دەروونییەکان لەسەر بنەمای فاکتە فیسۆلۆژییەکان، واتە یەکخستنی پرسی فیسۆلۆژی و پرسی دەروونی، پرسی سوبێکتیڤ و ئۆبێکتیڤ(خودی و بابەتی)». کاربەدەستانی سۆڤیەت سەرەڕای ئیعجابیان بۆ ماتریاڵیزمی فیسۆلۆژی لە ڕوانگەکەی پافلۆڤدا، لەو ڕووەشەوە ستایشی پافلۆڤیان دەکرد کە باوەڕی بە «کشان و پلاستیکبوونی زۆر و نائاسایی» و «ماتەوزە و توانای گەورە»ـی مرۆڤەکان هەبوو. ئەم کاربەدەستانە نزیکییەکیان دەبینی لەنێوان هەوڵەکانی خۆیاندا بۆ بنیاتنانی کۆمەڵگایەکی نوێ و باوەڕی پافلۆڤیشدا بەوەی کە «هیچ شتێك بێجووڵە و نەگۆڕ نیە، دەتوانیت هەموو شتێك بەدەست بێنیت و لەپێناوی شتێکی باشتردا بیگۆڕیت، ئەویش بەو مەرجەی بتوانیت هەلومەرجی لەباری بۆ بخولقێنیت». لە بیروباوەڕێکی هاوشێوەدا سەبارەت بە کشان و پلاستیکیبوونی مرۆڤ، دەروونناسیی ڕەفتارگەرای ئەمریکییش هاوپشك بوو، کە لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا بەبەردەوامی لە یەکێتیی سۆڤیەتدا دەدرایە بەر ڕەخنە.

پافلۆڤ کە نە چووە پاڵ حیزبی کۆمۆنیست و نە دەروونناسییەکەی خۆیشی پەیوەستکرد بە فەلسەفەی مارکسییەوە، بووە جێی ستایش و هاندان لەلایەن یەکێتیی سۆڤیەتەوە؛ لەکاتێکدا بەرهەمەکانی دەروونناسەکانی تر کە بەئەنقەست هەوڵیاندەدا دەروونناسییەکی مارکسییانە دابهێنن، کەچی سەرکوتکرا. بۆنموونە، تیۆرەکانی ل.س. ڤیگۆتسکی(١٨٩٦-١٩٣٤) کە بەڕەسمی لەساڵی ١٩٣٦دا مۆری "ئایدیاڵیستبوون"یان پێوە لکێنرا. ڤیگۆتسکی، ئەو جەختکردنەوە فیسۆلۆژییەی دابووە بەر ڕەخنە کە لەسەر "ڕەنگدانەوەناسی"[٤] بەندە، و لەو بڕوایەدا بوو نابێت مارکسییەکان مرۆڤەکان بە کاردانەوەی ڕووتی ژینگەی دەرەکی بزانن،

[٣] چیرۆکێکی "شێرزاد حەسەن" هەیە بەناوی: قالە و سەگەکەی پافلۆڤ کە پێدەچێت سەرەتا لەوێوە ناوی پافلۆڤ هاتبێتە ڕشنبیریی کوردییەوە-و

[4]. reflexology

بەڵکو پێویستە حیساب بۆ ئەو خاڵەش بکەن کە چۆنچۆنی مرۆڤەکان بەشێوەیەکی چالاکانە ژینگەکەی خۆیان دەخولقێنن و ئەمەش دەبێتە هۆی درووستبوونی فۆرمی تازەی ئاگایی. ڤیگۆتسکی، بەتایبەت لە لێکۆڵینەوە پێشەنگەکانی خۆیدا دەربارەی هزری منداڵان هەوڵیدا دەروونناسییەك دابهێنێت کە «ملکەچی هەموو بونیادەکانی ماتریالیزمی مێژوویی بێت»، و جەختی لەسەر ئەوەش دەکردەوە کە فاکتەرە مێژوویی و کۆمەڵایەتییەکان تێکەڵدەبن بۆ ئەوەی لەناو زماندا ئامرازێك بەرهەمبێنن کە فیکر ڕێنمایی و ئاراستەدەکات.

لە مردنی ستالین بەدواوە، کاریگەریی پاڤلۆڤ لە یەکێتیی سۆڤیەتدا(دواتر لە دەروونناسیی چینیشدا) کەوتە کزی و ئاوابوون. لەکاتێکدا تیۆرەکانی ڤیگۆتسکی بایەخ و برەوی هەڵکشا کە لەلایەن قوتابییەکانیەوە، ا.ر. لوریا و ا. ن. لیۆنتیڤەوە پەرەی پێدرا. چەمکی "چالاکی" جێی چەمکی "ڕەنگدانەوە"ی گرتەوە و بوو بە تایبەتمەندیی زاڵی دەروونناسیی سۆڤیەتی و کاریکردە سەر هەموو ئاستەکانی شیکردنەوە(ئەنالایز)، ئیدی لە دەروونناسیی فیسۆلۆژییەوە بیگرە تا دەگاتە دەروونناسیی کۆمەڵایەتی. گەرچی پێدەچێت دەروونناسانی ڕۆژئاوایی حەزبکەن سود لە چەمکە جۆراوجۆرە تیۆرییەکان وەربگرن. بەشی زۆری کاری ئەزموونیی دەروونناسانی وەك ڤیگۆتسکی و لۆریا لە ئاستی نێونەتەوەیی و نێودەوڵەتیدا قبوڵکراوە.

لە ڕۆژئاوا، کاری دەروونناسە ڕۆژئاواییەکان نەبۆتە هۆی گەشە و پەرەسەندنی دەروونناسیی تایبەتیی مارکسی. ئەو پۆلە مارکسییە ڕۆژئاواییەی کە حەزیان لە دەروونناسی بووە، یان ڕوویان لە **دەروونشیکاری** کردووە، یاخود بەو ئاراستەیەدا هاتوون کەموکورتی و بەرتەسکییەکانی دەروونناسیی ڕۆژئاوایی بسەلمێنن. بۆنمونە، بەشی هەرەزۆری ڕەخنەکان لە نەریتی میراتگرانەی دەروونناسیی ڕۆژئاوایی گیراوە کە دەسکەوتە تاکەکسییەکان و گرووپە ئەتنییەکان زیاتر بە بەرەنجامی توانستە غەریزی و زاتی و بایۆلۆژییەکان دەزانێت نەك هەلومەرجە کۆمەڵایەتییەکان. سەرەڕای ئەمەش، لە دەروونناسیی ڕۆژئاواییدا، تەنیا ئەوە مارکسییەکان نین قەناعەتیان وابێت کە تیۆرگەلی دەروونناسانەی لەمجۆرە لە پێشگریمانەکانی خۆیاندا ڕەگەزپەرستانە و نوخبەگەرا و لەڕووی زانستییشەوە کەموکورت و نادرووستن. سەرەنجام، ڕەخنەگرتن لە قوتابخانە فیکرییە تایبەتە ڕۆژئاواییەکان، زۆرجار لە ڕوانگەیەکی دەروونناسانەوە لەئەستۆدەگیرێت کە بەتاقی تەنیا مارکسییانە نیە.

٢. دەروونشیکاری (psychoanalysis)

لقێکە لە دەروونناسی کە پەیوەندیی بە ئیشەکەی زیگمۆند فرۆید(١٨٥٦-١٩٣٩)ەوە هەیە و جەخت لەسەر بایەخی پاڵنەرە نەستی و ناخودئاگاییەکان دەکاتەوە. فرۆید لەو باوەڕەدا بوو کە دەتوانین ڕیشەی زۆرێك لە بیرکردنەوە

و ڕەفتارەکانی مرۆڤ ببەینەوە سەر هێزەکانی "ئید"(ئەو)؛ واتە تا ئەو پاڵنەرە ئاگامەندە سێکسی و شەڕەنگێزانەی کە زۆرجار لە بەشە ئاگامەندەکانی زەیندا سەرکوتدەکرێن و دەچەپێنرێن؛ بەشێکی بەرفراوان لە جەخت و بایەخی دەروونشیکاری لەسەر چارەسەر و ڕوونکردنەوەی عوساب(Neuroses) و پشێویە دەروونییەکانی تر بەندە. لەگەڵ ئەمەشدا، فرۆید تیۆرێکی دەروونشیکارانە لەبارەی کۆمەڵگاوە فۆرمولە دەکات کە بەبڕوای خۆی دانووی لەگەڵ تیۆرە مارکسییەکەدا ناکوڵێت: فرۆید جەخت لەسەر پاڵنەرە دەروونناسییە نەستییەکان دەکاتەوە کە لە بنکی ڕەفتاری کۆمەڵایەتیدا ڕێکخراون، لەکاتێکدا مارکسییەکان ئاماژە بۆ بایەخی فاکتەرە ئابورییەکان دەکەن. لە دیدی فرۆیدەوە، گۆڕان لە بونیادە ئابورییەکانی کۆمەڵگادا نابێتە هۆی گۆڕانی ڕیشەیی لە **سرووشتی مرۆڤ**دا. لێرەوەیە کە بەڵگەی ئەوە دێنێتەوە، ئەو نەزمە نوێیەی کە لە یەکێتیی سۆڤیەتدا دروستدەبێت، گۆڕانی بنەڕەتیی سایکۆلۆژی ناهێنێتە ئاراوە. بەڵکو پێویستە دەسەڵاتدارانی سۆڤیەت«بۆ ماوەیەکی نادیار لەگەڵ ئەو کێشە و گرفتانەدا دەستوپەنجە نەرمبکەن کە کارەکتەری کۆنترۆڵنەکراوی سرووشتی مرۆڤ بۆ هەر جڤاتێکی کۆمەڵایەتی دەخاتەڕوو». یەکێتیی سۆڤیەت بەڕەسمی تیۆر و چارەسەری دەروونشیکارانەی ڕەتکردۆتەوە، و بیستووشمانە لینین بەوە ڕەخنەی دەروونشیکاریی کردووە کە گوایا کردارێکی بۆرژواییە " و بەدوای مەسەلە سێکسییەکان"دا دەگەڕێت. لەلایەکی ترەوە، ترۆتسکی، کە بەر لە جەنگی جیهانیی یەکەم لە ڤیەننا بەر فیکری فرۆید کەوتبوو، دەرهەق بە دەروونشیکاری هەڵسوکەوتێکی نەرمتری هەبوو. ترۆتسکی لە ساڵی ١٩٢٦ ڕایگەیاندا کە دیدی فرۆید بەهەمان ڕادەی پاڤلۆڤ دیدێکی ماتریاڵیستییە. هەروەها گەیشتە ئەو قەناعەتەشی کە «هەوڵدان بۆ ڕاگەیاندنی نەگونجانی نێوان دەروونشیکاری و مارکسیزم و هەروا بەسادەیی پشتهەڵکردن لە فرۆیدیزم، شتێکی ساویلکانەیە». هەروا لە پرسەکانی تریشدا، دیدگای ترۆتسکی لە یەکێتیی سۆڤیەتدا زاڵ و فەرمانڕەوا نەبوو.

لە ڕۆژئاوا، چەند کەسێك لە تیۆریستە مارکسییەکان بەتایبەت لە ئەڵمانیا، هەوڵیاندا بەمەبەستی پەرەپێدانی فۆرمێکی نوێی تێگەیشتن لە **نامۆبوون** و **ئایدۆلۆژیا** چەمکە تازەکانی فرۆید سەرلەنوێ تەفسیربکەنەوە. ئەم تیۆریستانە بریتیبوون لە ئەدۆرنۆ، هۆرکهایمەر، مارکۆزە، ئەریك فرۆم لە قوتابخانەی فرانکفۆرت، و ولیام ڕایش(١٨٩٧-١٩٥٧) کە ئەمەی دواییان قوتابیی فرۆید بوو، و تا ساتی دەرکردنیشی هەر ئەندامی حیزبی کۆمۆنیستی ئەڵمانیا بوو.

ئەو ئەرگۆمێنتە هێنراوەتەوە کە دەتوانین لەپشت چەپاندنی غەریزییەوە، بەو جۆرەی لە تیۆری دەروونشیکارییدا باسکراوە، بە چاوی مرۆڤە نامۆکانەوە سەیری دۆخی سرووشتیی خۆمان بکەین. گەرچی فرۆید لەو بڕوایەدایە کە چەپاندنی سێکسی بۆ کۆی ژیانی کۆمەڵایەتیی ڕێکخراو شتێکی زەرورییە، ئەم بۆچوونە ئێستا دراونەتە بەر ڕەخنە و ناکۆکی. ولیام ڕایش، چەپاندنی سێکسیی لەگەڵ کۆمەڵگای پیاوسالاریدا بەگشتی، و سەرمایەدارییدا بەتایبەتی پێکەوە گرێدا.

ماركۆزە هەوڵیدا ناكۆكیی نێوان دیدە فرۆیدییەكە و دیدە ماركسییەكە بەهۆی ئەو خاڵەوە چارەسەربكات كە تیۆرە غەریزییەكەی فرۆید هەڵگری تیۆرێكی شاراوەیە لەمەڕ كۆمەڵگا كە لێكچوونی لەگەڵ تیۆرەكەی ماركسدا هەیە. ماركۆزە لە **ئیرۆس و شارستانیەت**دا نەخشەی گشتیی "دیالەكتیكی شارستانیەت"ـی خستەڕوو كە مێژوو لەسەر بنەمای ناكۆكیی نێوان ئیرۆس و تاناتۆس(غەریزە جنسی و شەڕەنگێزەكان لای فرۆید) باسدەكات. وەكو نوسینە سەرەتاییەكانی ڕایش، ئەم ئەرگۆمێنتە ئەگەری ڕزگاریی شۆڕشی داهاتووی خستەڕوو كە لەڕێگەی سەركەوتنی ئیرۆسەوە بەسەر تاناتۆسدا بەدەستدێت، و كۆتاییدێنێت بە دەسەڵاتی سیاسی و ئابوری و نامۆبوونی سێكسییش.

هەروەها چەمكە دەروونشیكارییەكان بەكارهێنران تا لە ئایدۆلۆژیا لە كۆمەڵگای سەرمایەداریی مۆدێرندا تێبگەن، و ڕوونیكردەوە بۆچی بەشێكی گەورەی خەڵك شوێنكەوتەی ئەو بیروباوەڕە سیاسییانەن كە لە ڕوانگە ماركسییەكەوە گوزارشت لە بەرژەوەندییە ئابورییەكانی ئەم چینانە ناكەن. هەژێنەرترین نمونە ئەم جۆرە «هۆشیاریی درۆیینە»یە، پشتیوانیی لە ناسیۆنالسۆسیالی ئەڵمانیا(فاشیزم). ڕایش لە ***دەروونناسیی جەماوەریی فاشیزم***دا، لەو بڕوایەدایە كە پێویستە ماركسییەكان دژەعەقڵیی ڕاگری فاشیستی لەسەربنەمای كاردانەوە بەڕووی چەپاندنی سێكسیدا تێبگەن. فرۆم، كە وەكو ڕایش دەروونشیكارێكی پیشەیی و پراكتیكی بوو، لەو خاڵەدا هاوڕابوو كە دەبێت ئایدۆلۆژیا لەسەربنەمای ڕیشە نەستییەكانی بخوێنینەوە، بەڵام جەختێكی كەمتری لەسەر سێكسواڵیتە دەكردەوە. فرۆم لەساڵی(١٩٤٢)دا دەستیكرد بە لێكۆڵینەوە دەربارەی دەمارگیرییەكانی هەوادارانی فاشیزم لەسەر بنەمای ئینتیما دەسەڵاتگەرا سادۆماسۆشییەكان. كە بەپێی بەڵگاندنەكەی ئەو، لە سەرمایەداریی پێشكەوتوودا و بەتایبەت لەناو وردەبۆرژوازیدا برەوێكی تەواوی هەبوو. وەسفی فرۆم دەرهەق بە دەروونناسیی بنەڕەتیی كەسایەتیی فاشیستی، لەو وەسفە دەچێت كە سارتەر لەبارەی دژەجولەكەییەوە دەیخاتەڕوو. سارتەریش وەكو فرۆم دەرهەق بە تەفسیرە دەروونشیكارییە ڕاسترەوەكان كە سەرنجی خۆیان دەخەنەسەر سێكسواڵیتەی چەپێنراو، دیدێكی ڕەخنەیی هەیە؛ بەڵام ئەو ئایدیا بنەڕەتییە قبوڵدەكات كە كەسی دەمارگیر ناكۆكییە دەروونییە ناوەكییەكانی خۆی دەهاوێژێتە سەر[5] قوربانییە بێگوناهەكانی. شەرحەكەی فرۆمیش لەگەڵ شیكردنەوەی **كەسایەتیی دەسەڵاتخوازدا** لێكچوونی هەیە كە بەو پێیە ئەدۆرنۆ لەژێر چاودێری و ڕێنمایی گشتیی هۆركهایمەردا هاوكاری لەگەڵ دەروونناسانی ئەمریكیدا دەكات تاكو ڕیشە دەروونییەكانی دەمارگیری و دژەجولەكەیی بخاتە بەر توێژینەوە. لەم لێكۆڵینەوە و خوێندنەوانەدا، تێما دەروونناسییەكان زۆرجار زەقتر و ئاشكراترن لە تێما ماركسییە دیاریكراوەكان.

بەكارهێنانی ئەو چەمكانەی كە لەسەر دەروونشیكاری بەندن، لە شیكردنەوەكانی دواتری ئایدۆلۆژیادا هەروا درێژەی هەیە. بۆنمونە، بالیبار وتویەتی هەندێك لێكچوون لەنێوان ڕوانگە ماركسی و فرۆیدییەكاندا هەیە،

[5] . project

و باس لە «لێکچوونی ئەپیستمۆلۆژی دەکات لەنێوان کارە تیۆرییەکەی مارکس و کارە تیۆرییەکەی فرۆیددا». ئاڵتۆسێر و بالیبار هاوشان لەگەڵ تیۆریستە مارکسییەکانی تردا، کۆمەک لە تەفسیرە "دژەباو"ـەکانی تیۆری دەروونشیکارییەوە وەردەگرن- لەم حاڵەتەدا، لەژێر کاریگەریی فیکری ژاک لاکاندا بوون کە لەجیاتیی ئەوەی لە هەنگاوی یەکەمدا جەخت لەسەر بونیادی سێکسیی نەست و ناخودئاگا بکاتەوە، کەچی جەخت لەسەر بونیادی زمانی دەکاتەوە.

سەرچاوەکان:

١. فرهنگنامە ی اندیشە ی مارکسیستی؛ ویراستاران: تام باتومور، وی.جی.کیرنن، رالف میلی بند مترجم: اکبر معصوم بیگی. نشر بازتاب نگار.

2. A Dictionary of Marxist thought/edited by Tom Bottomore—2nd ed.